

La traducció catalana medieval de les *Heroides* d'Ovidi

Josep-David Garrido i Valls

Universitat Autònoma de Barcelona
Seminari de Paleografia, Diplomàtica i Codicologia
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Data de recepció: 19/12/2001

Resum

L'article presenta la traducció catalana medieval de les *Heroides* d'Ovidi, realitzada per Guillem Nicolau, capellà de la cort de Pere III el Cerimoniós (1336-1387) i Joan I el Caçador (1387-1396) de Catalunya i Aragó, autor també de les traduccions del *Chronicon Siculum* o *Chronicon Siciliae* al català i de la *Crònica dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona* al llatí. Després d'un estudi codicològic dels manuscrits conservats que contenen l'obra, ms. 543 de la Bibliothèque Nationale de Paris i ms. 1579 de la Biblioteca de Catalunya, que conté un fragment de la quarta heroïda (De Fedra a Hipòlit), és editada la primera heroïda (De Penèlope a Ulisses), i, com a apèndix, les glosses que el mateix Guillem Nicolau realitzà com a encapçalament de cadascuna de les epístoles a manera d'introducció

Paraules clau: Ovidi, Heroides, català, traduccions.

Abstract. *The medieval Catalan translation of Ovid's Heroides*

The article presents the medieval Catalan translation of Ovid's *Heroides*, carried out by Guillem Nicolau, priest of the court of Peter III the Ceremonious (1336-1387) and John I the Hunter (1387-1396) of Catalonia and Aragon, also author of the translations of *Cronicon Siculum* or *Chronicon Siciliae* into Catalan and *Crònica dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona* to Latin. After the codicological study of the kept manuscripts that the work includes, ms. 543 of Bibliothèque Nationale in Paris and ms. 1579 of Biblioteca de Catalunya in Barcelona, that it comprises a fourth heroïde's fragment (Phaedra to Hippolytus), the first heroïde (Penelope to Ulysses) is edited, and, as addition, the commentaries that Guillem Nicolau carried out himself as heading of each epistle as introduction.

Key words: Ovid, Heroides, Catalan, translations.

En 1927 la Fundació Bernat Metge edità i traduí al català les *Heroides* de Publi Ovidi Nasó. L'edició i traducció del clàssic llatí estigué a cura d'Adela Maria Trepà i Anna Maria de Saavedra.¹ Aquesta traducció catalana, però, no era la primera, car segles abans, Guillem Nicolau, capellà al servei dels reis Pere III i Joan I de Catalunya i Aragó, havia traduït per iniciativa pròpia aquesta obra, que seria cobejada per la família de Joan I. Altrament, no era la primera vegada que Guillem Nicolau exercia

1. Publi Ovidi Nasó, *Heroides*, edició i traducció a cura d'Adela Maria Trepà i Anna Maria de Saavedra, Barcelona, 1927, Fundació Bernat Metge, núm. 29. Edició exhaurida en l'actualitat.

de traductor, car anys abans havia posat els seus dots de torsimany al servei de la casa reial. Ell havia traduït per a Pere el Cerimoniós el *Chronicon Siculum* al català² i les *Cròniques d'Aragó* al llatí, és a dir, l'anomenada *Crònica General* de Pere el Cerimoniós o *Crònica dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona*, que Jerónimo Zurita creia equivocadament originària del monestir aragonès de San Juan de la Peña.³

De Guillem Nicolau sabem que en gener de 1381 encara treballava en la traducció de les *Cròniques d'Aragó e de Sicília*. Fou ajudant de l'escrivania de la cancelleria i havia estat capellà i comensal de la reina Elionor, tercera muller de Pere III. El 30 de juliol de 1366 entrà com a ajudant de registre a la cort de la reina.⁴ En 1375 redactà els epitafis dels reis Jaume II i Alfons III el Benigne.⁵ Estudiant de dret canònic, el rei el recomanà al papa en 1373 per a l'obtenció del benefici de l'església de Maella (la Terra Alta, però diòcesi de Saragossa)⁶, i en 1375, encara estudiant, fou recomanat de nou per a obtenir el benefici de l'església de Tiana, al Maresme.⁷

Guillem Nicolau s'establí, doncs, a Maella, on el tenim documentat, com a rector, en una visita pastoral del visitador diocesà realitzada el 29 de novembre del 1387.⁸

2. Sobre la traducció catalana del *Chronicon Siculum* o *Siciliae*, també conegut com a Anònim Palermità o Sicilià, ultra la meua edició crítica i tesi doctoral *El Llibre de la Crònica de Sicília. Estudi i edició crítica* (Universitat Autònoma de Barcelona, 1997), que sortirà a la llum aviat en la col·lecció Els Nostres Clàssics de l'editorial Barcino de Barcelona, vegeu també el meu article «La *Crònica de Sicília* (Chronique de Sicile), traduction catalane médiévale du *Chronicon Siculum*», a *Scriptorium*, 55/1 (2001), p. 93-106 i planxes 26-29.
3. La *Crònica General* de Pere el Cerimoniós presenta dues redaccions: una extensa, objecte de la tesi doctoral de Amadeu-J. Soberanas (Universitat de Barcelona, 1973), encara inèdita, i una compendiada que el mateix autor publicà una dècada abans, *Crònica General de Pere III el Cerimoniós dita comunament Crònica de Sant Joan de la Penya*, Barcelona, 1961. Sobre aquesta crònica s'han pronunciat a bastament autors, entre altres, de la talla d'Antoni Rubió i Lluch, Jaume Massó i Torrents, Amadée Pagès, Eduardo González Hurtebise, Miquel Coll i Alentorn i Jordi Rubió i Balaguer. Per a no estendre'm innecessàriament en aquest tema, suggereixo al lector —disculpeu si semblo fatu— que consulti el meu article «Un nou manuscrit de la Crònica dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona: el ms. Ventimiliano 1/83 de la Biblioteca Regionale Universitaria de Catània», a *Miscel·lània Giuseppe Tavani. Estudis de Llengua i Literatura Catalanes/XLII*, Barcelona, 2001, I, p. 19-36.
4. Amada López de Meneses, «Documentos culturales de Pedro el Ceremonioso», a *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, V (1952), p. 669-771.
5. Ángel Canellas López i José Trenchs Odena, *Cancillería y cultura. La cultura de los escribanos y notarios de la Corona de Aragón (1344-1479)*, Folia Stuttgartensia, Saragossa, 1988, p. 46; treball publicat en síntesi al llibre *Cancillería e cultura del medio evo*, Ciutat del Vaticà, 1990, p. 202-239. Incomprendiblement, aquests autors confonen el nom de la reina.
6. El document en què Guillem Nicolau és recomanat al papa, aleshores Gregori XI, està datat a Barcelona, el 26 de novembre de 1373 (Arxiu de la Corona d'Aragó —a partir d'ara ACA—, Reial Cancelleria, r. 1233, f. 24v-25r). Dóna notícia d'aquest document Antoni Rubió i Lluch, encara que sense entrar en anàlisi, a *Documents per l'Història de la Cultura Catalana Mig-aval*, II, Barcelona, 1921, p. CVI. Aquest volum i el primer han estat reeditats en edició facsimil per l'Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2000.
7. Barcelona, 25 de maig de 1375 (ACA, Reial Cancelleria, r. 1254, f. 5v). Antoni Rubió i Lluch no precisa la data d'aquest document, del qual tan solament dóna una simple referència, a *Documents per l'Història...*, II, p. CVI. El registre de cancelleria està confús, potser per una mala ordenació del quàdern que conté les recomanacions per a Guillem Nicolau i altres onze clergues que havien estat al servei de la reina Elionor, que ocupen els ff. 3v-7v.
8. Vicente JUSTE MOLES, *Historia de Maella*, Saragossa, 1995, p. 402-404.

Pel text d'aquesta visita, descobrim en Guillem Nicolau un clergue antidogmàtic i de costums relaxats. Havia fet alguns comentaris contra la transsubstanciació i era afeccionat a beure en excés.

El primer testimoni que tenim de l'acció de Guillem Nicolau sobre el text d'Ovidi és del 28 de gener de 1389, data en què des de Montsó Joan I reclamà una còpia *en romanç* de les *Epístoles* d'Ovidi.⁹ Un any més tard és la reina Violant de Bar, segona muller de Joan I, qui, de Barcelona estant, l'11 de febrer de 1390, demanà un altre cop a Guillem Nicolau l'obra del poeta de Sulmona.¹⁰ No satisfeta només amb això, al mateix temps sol·licità a l'arquebisbe de Saragossa que també reclamés el llibre «ab aquelles millors maneres que tenir porets».¹¹

9. *Lo rey.*

Com nós vullam haver còpia de les Epístoles d'Ovidi, les quals vos havets arromançades, pregam e manam vós que de la dita còpia nos enviets en romanç en continent per certa persona, car pler e serviy nos en farets e lo contrari nos desplauria molt.

Dada en Munsó, sots nostre segell secret, a .XXVIII. dies de jener del any .MCCCLXXXVIII. Rex Iohannes.

Fuit missa.

ACA, Reial Cancelleria, r. 1954, f. 178v. El document fou editat per primera vegada per Antoni Rubió i Lluch, que equivoca l'any d'expedició, a *Documents per l'Història...*, I, Barcelona, 1908, document 392, p. 350-351. L'edició exposada i les altres que segueixen han estat revisades i corregides personalment per mi a partir dels registres originals.

10. *La reyna.*

Rector, per ço com nós trobam plaher gran en les lretres d'Ovidi en pla e nós, per relació d'alscuns domèstichs nostres dignes de fe, hajam entès que vós havets aquelles desplanades e per consegüent los tenits, pregam vós que aquestes, vista la present, nos trametats si a nós desigats servir e complaure; altra letra nostra no esperada, car nós, haüdes aquelles, les ferem tantost copiar e les vos remetrem sens tota falla. E de açò nos farets servey, lo qual molt vos grahüem e-ns tendrem par dit en son cas e loch a fer-vos gràcies e favors.

Dada en Barcelona, sots nostre sagell secret, a .XI. dies de ffebrer del any .MCCC. noranta. La reyna.

Al amat nostre En Guillem Nicholau, rector de Maella e capellà del senyor rey.

Domina regina mandauit mihi Petro Otgerii.

Prouisa.

ACA, Reial Cancelleria, r. 2050, f. 14v-15r. Editat per primer cop per Antoni Rubió i Lluch, *Documents per l'Història...*, I, document 405, p. 361-362.

11. *La reyna.*

Archabisbe, per ço com nós trobam plaher gran en les lretres d'Ovidi en pla, les quals ha arromançades e té lo rector de Maella, segons per relació digne de fe d'alscuns familiars e domèstichs nostres havem entès, per ço us pregam que en cas que lo dit rector, al qual nós ab letra nostra scrivim per aquesta rahó, no-s recusàs trametre les dites lretres, que vós ab aquelles millors maneres que tenir porets les li trascats de poder e per persona certa les nos trametats sens tota triga, car nós de continent que les hajam les farem copiar e les li remetrem sens tota falla. E d'açò nos farets plaher, lo qual molt vos grahüem.

Dada en Barcelona, sots nostre sagell secret, a .XI. dies de ffebrer del any mil .CCC. noranta. La reyna.

Al reverent pare en Christ mossèn Garsia, per la divinal providència archabisbe de Seragoça.

Domina regina mandauit mihi Petro Otgerii.

Prouisa.

ACA, Reial Cancelleria, r. 2050, f. 15r. D'aquest document, fins ara inèdit, en dona notícia Antoni Rubió i Lluch, *Documents per l'Història...*, I, p. 362, nota 1.

Nogensmenys, el rector de Maella contestà seguidament a la reina i li digué que estava treballant a glossar el text. Aquestes glosses o comentaris encapçalen cadascuna de les epístoles de l'obra a mode d'introducció, que el lector pot trobar com a apèndix a aquest treball i en les quals ens centrarem detingudament més endavant. La reina, delerosa per obtenir la traducció i ara també les glosses, tornà a escriure a Guillem Nicolau el 10 de març.¹² Desconeixem documentalment si Violant de Bar pogué finalment fruir de l'obra ovidiana. Possiblement sí, i l'obra, de segur, tingué ressó a l'entorn de la cort catalana, car el successor de Joan I, Martí I l'Humà, heretà de la seva neboda, la comtessa de Foix Joana,¹³ «un libre en pergamí, escrit en cathalà, en què són les Epístoles de Ovidi arromançades, e-s cubert de posts de cuyr negre ab deu claus e ab quatre guafets».¹⁴

Així, doncs, al final del segle XIV circulà per les terres catalanes, si més no a l'entorn reial, una traducció d'unes epístoles d'Ovidi amb glosses. És clar que unes epístoles podien ser ben bé unes *Tristia* o unes *Epistulae ex Ponto*, però el fet que l'únic manuscrit conservat de les *Heroides* en català, el ms. *espagnol* 583 de la Bibliothèque Nationale de París porti aquestes glosses a l'inici de cada epístola elimina qualsevol dubte sobre l'atribució d'aquesta traducció a la realitzada per Guillem Nicolau. Altrament, Lola Badia, que també planteja la qüestió de la identificació del manuscrit conservat a París i la còpia fragmentària conservada a la Biblioteca de Catalunya, ms. 1599, amb les dades documentals de la cancelleria catalana recollides per Antoni Rubió i Lluch, finalment arriba a la conclusió, a partir de les referències contingudes als inventaris de béns del cavaller Giralt de Palou (1437), del mercader barceloní Guillem de Cabanelles i del rei Alfons IV el Magnànim, que els esments antics remetent a un sol arquetip.¹⁵

12. La reyna.

Rector, vostra letra havem rabuda, en la qual nos fets saber que vós sots mes en glosar lo translats de les lretres d'Ovidi em pla, lo qual nos devets tremetre o aportar, per què, regraciants-vos molt la bona proferta que-ns en havets feta, vos preguam que, assíduament, continuant ab diligència la dita glosa, nos vullats tremetre, on abans porets per persona certa, o aportar lo dit translats ensemps ab la glosa que per vós hi serà feta. E de açò nos farets plaher, lo qual molt vos grahirem. Dada en Barcelona, a .X. dies de març de l'any .MCCCLXXX.

La reyna.

Al amat nostre En Guillem Nicholau, rector de la sgleya de Maella e capellà del senyor rey. Domina regina mandauit mihi Petro Otgerii.

Provisa.

ACA, Reial Cancelleria, r. 2050, f. 17. Editat primerament per Antoni Rubió i Lluch, *Documents per l'Història...*, I, document 407, p. 362-363.

13. Joana, filla de Joan I i la seva primera esposa, Mata d'Armanyac, fou l'única dels fills i filles del matrimoni que sobrevisqué els seus pares. Nascuda pels volts d'agost de 1375, en 1395 casà amb el comte Mateu de Foix. De naturalesa malaltissa, potser àdhuc deficient mental, traspassà en setembre de 1407. Rafael Tasis i Marca, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, Barcelona, 1980², p. 145.
14. L'inventari dels béns de la comtessa de Foix i infanta de Catalunya i Aragó està datat a Barcelona, el 9 de juny de 1492. ACA, Reial Cancelleria, r. 2262, f. 46v. Editat per Antoni Rubió i Lluch, *Documents per l'Història...*, I, document 601, p. 444-445.
15. Lola Badia, «Per la presència d'Ovidi a l'Edat Mitjana catalana amb notes sobre les traduccions de les *Heroides* i de les *Metamorfosis* al vulgar», a *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, Barcelona,

El ms. 543 de la Bibliothèque Nationale de París és un còdex de 90 folis en paper, 230 × 208 mm, el text de les *Heroides* ocupa 86 folis, al f. 87r l'*explicit*: «Ffinito libro sit laus et gloria christo. Amen». Escripura a línia tirada. La caixa d'escripura mesura 126 × 108 mm. Escrit en la lletra característica dels llibres catalans en llengua romanç, en escripura gòtica cursiva (vegeu facsímil adjunt del foli 1r del còdex): *a* rodona, però en aquest cas molt oberta; *b*, *l*, *h*, amb rúbrica superior vers la dreta que no arriba a tancar del tot; *c* lligada sempre a la lletra següent; *f*, *s*, *p* i *q* amb astes descendents sota la línia; *s* rodona a final de paraula; *g* amb el traç inferior obert i acabat en rúbrica, però no amb l'elegància i horitzontalitat de la lletra gòtica catalana documental; *u* amb forma aguda a principi de paraula que la fa molt semblant a la *b*.¹⁶ Nogensmenys, sense menyscapte dels caràcters generals de la cursiva gòtica, cal fer esment a la influència de l'anomenada gòtica bastarda francesa en els traços de les astes descendents, grosses en la part superior i acabant en punta en la part inferior, i la percepció d'una certa inclinació cap a la dreta, tot i que en general també coincidiria amb les característiques de la gòtica cursiva *formata*.¹⁷ En definitiva, tot això ens porta a relacionar el manuscrit amb els confeccionats a la fi del segle XIV i el primer quart del segle XV, amb una escripura gòtica d'influència francesa, introduïda a Catalunya per les tendències culturals filofranceses de la cort catalana al regnat de Joan I (1387-1396), abans que el gust per la nova *littera antiqua* o humanística influèncii o desplaçi definitivament l'escripura gòtica catalana. Així, doncs, el manuscrit caldria situar-lo temporalment entre el regnat de Joan I i els primers anys d'Alfons IV el Magnànim.¹⁸

1986, I, p. 79-109; article reeditat i corregit a *Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, València-Barcelona, 1993, p. 39-71. Aquesta autora, però, reconeix que només coneix el manuscrit de París per fotografies i segueix la descripció, correcta, que donà Pere Bohigas, «El repertori de manuscrits catalans de la Institució Patxot. Missió de París. Biblioteca Nacional (1926-1927)», *Estudis Universitaris Catalans*, 15 (1930) i 16 (1931), reeditat al volum del mateix autor *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona, 1985, p. 148, per a la descripció del manuscrit de les *Heroides*. La referència a l'inventari de Giralt de Palou (20 de març de 1437) està extret de les notes d'Andreu Balaguer i Merino: «Ítem, hun libre en paper, en romanç, ab posts cubertes de cuyro vermell, ab .V. boles e dos gaffets, intitulat Letres de Ovidi», citat a l'article del mateix autor, «Fragment inèdit de la IV^a Heroida d'Ovidi, trelladada al català en lo segle xv», a *La Renaxensa*, V/1 (1875), p. 491-495. L'inventari de Guillem de Cabanelles a E. Moliné i Brasés, *Les costums marítimes de Barcelona, universalment conegudes pel llibre del Consolat de Mar*, Barcelona, 1914, p. LI. L'inventari d'Alfons IV el Magnànim a Ramon d'Alòs-Moner, «Documenti per la storia della biblioteca d'Alfonso il Magnanimo», *Miscellanea Francesco Ehrle*, V, 1923, p. 405.

16. Les característiques cal·ligràfiques coincideixen amb les exposades per Giulio Battelli per a la gòtica cursiva. Vegeu d'aquest autor les seves *Lezioni di Paleografia*, Ciutat del Vaticà, 1999, p. 211-215.
17. A més del treball citat a la nota anterior de G. Battelli, que considera la bastarda com un tipus de gòtica cursiva, sobre les nomenclatures de l'escripura gòtica i més concretament la *littera textualis* i la *littera cursiva*, d'on és una derivació la *littera cursiva formata*, vegeu el manual de Jacques Stiennon, *Paléographie du Moyen Âge*, París, 1991, p. 138-142. Altrament, encara que per al cas de la bastarda se centra en el cas alemany, és interessant l'exposició de Bernhard Bischoff, que jo he consultat en la seva versió francesa, *Paléographie de l'Antiquité Romaine et du Moyen Âge occidental*, París, 1985, p. 154-163.
18. En 1413 està datat el manuscrit de la *Crònica de Sicília* conservat a la Biblioteca Nacional, a Madrid, ms. 2084, amb les caplletres idèntiques a les exhibides pel manuscrit de les *Heroides*,

Alternança de caplletres ornamentades vermelles i blaves, que trobem a l'inici de cada glossa i epístola, als folis 1r, 4r, 7v, 8r, 11v, 16r, 16v, 20v, 24v, 25r, 30r, 33r, 33v, 38r, 38v, 42r, 42v, 45v, 46r, 50r, 50v, 54r, 54v, 57v, 58r, 64r, 70r, 75r, 75v, 80v, 86v. La numeració dels folis és moderna. La relligadura és en pergami, que P. Bohigas considera del segle XVII, amb el títol *Història de Throya* al lloc, que també trobem al primer foli de guarda. Al marge superior del f. 1r trobem el nom d'un dels propietaris: «És de Don Diego de Rocabertí Pau y Bellera» i dessota *Espagnol 543*. Al f. 88r trobem al marge superior esquerre, en lletra dels segle XIX, més cal·ligràfica en les dues primeres línies i cursiva en les dues últimes, el nom «Chatarina» i dessota «Al molt magnífich senior mosèn Vidal de la vila de Palafrugel / A set era bigora qui no pot faltar que choria i no dich més chri / sia ab tots vui ab chatorsa de max de l'ann mil uisens uienta». Al marge superior del f. 89r, en lletra com l'anterior, cal·ligràfica: «Desde poniente a levante passa de septentrion chon alta bos retumbante / es cosa iusta se chante un chaso de admiración es chaso dulce i grasiosa». Al f. 90r hi ha un text de vint línies de difícil lectura per l'excessiva cursivitat de la lletra, que no té res a veure amb la resta del còdex.

Aquest còdex era el mateix que pertanyé al bibliòfil mallorquí resident a Barcelona Miquel Victorià Amer, i del qual Antoni Rubió i Lluch tenia notícia.¹⁹ A la mort d'aquell, els seus hereus vengueren part dels seu patrimoni bibliogràfic a l'Ateneu Barcelonès, que forma part actualment de la rica col·lecció de manuscrits d'aquesta institució. En canvi, el còdex de les *Heroides* fou venut a la Bibliothèque Nationale de París.

A més d'aquest còdex de les *Heroides* conservat a París, un altre manuscrit, tot i que conté únicament una part de la quarta epístola «De Fedra a Hipòlit», pertanyé a Andreu Balaguer i Merino, que el publicà a la revista *La Renaxensa* en 1875.²⁰ És l'actual ms. 1599 de la Biblioteca de Catalunya. En paper, ocupa dos folis d'un ternió, 300 × 220 mm. Escripura a línia tirada, 190 × 120 mm de caixa d'escripura (110 × 120 el f. 2v). Espai reservada per a la caplletra a l'inici del text, amb una *p*, inicial de Phedra, com a marca. Al marge superior del f. 1r, una anotació molt probablement del mateix Andreu Balaguer i Merino: «S. xv. Fragment d'una letra mitològica; o sia traducció de la 1ª meytat de la IV Heroïda d'Ovidi (Phedra a Hypòlit)».

L'editor i propietari aleshores del manuscrit ens diu a l'inici de la seva edició: «Aytal se troba entre los llibres que havém en nostre estudi y sembla fou part del comens d'un *in folio*, no continuat per lo traductor, ó millor per l'escrivent que'l copiava. Compren dos fullas de paper escritas, seguidas d'altre en blanch, veyentse en la primera d'aquellas lo lloch destinat pera la iluminació de la lletra P capujua ó inicial allí indicada. Lo carácter del manuscrit es propi evidentment d'un bon

també en lletra cursiva gòtica encara que amb una manca de trets bastards que sí que percebem al manuscrit de l'obra d'Ovidi. Vegeu el meu article, citat més amunt, «La Crònica de Sicília (Chronique de Sicile), traduction catalane médiévale du Chronicon Siculum», concretament les pàgines 98-99 i la planxa 28.

19. *Documents per l'Història...*, I, p. 361, nota 1.

20. Vegeu la referència bibliogràfica a la nota 15.

pendolista del xv^e segle, y lo tros de la composició literaria qu'en ell se translada al català pertany á la primera meytat de la *IV.^a Heroïda d'Ovidi*».

Aquest fragment de la quarta heroïda coincideix amb el manuscrit de París, però sense la glossa. Pere Bohigas ja indicà les coincidències entre tots dos manuscrits.²¹ Més recentment, Lola Badia ha indicat algunes diferències entre totes dues versions: la lectura de *Cert* per *Cret* al manuscrit de la Biblioteca de Catalunya, *Amazoyna* per *Amatzònia*, *haurà* per *aurà*, *donas* per *dones*; *l'omissio ex homioio-teleuto* del llatí «Perlege, quodcumque est» al manuscrit de París. Finalment, aquesta autora indica la discordança entre «Cupido, deessa de amor» (París) i «Cupido, déu de amor» (Barcelona).²²

No estaria complert aquest treball si no féssim esment a l'altra obra ovidiana traduïda al català, les *Metamorfosis*. La traducció la realitzà en la segona meitat dels segle xv el barceloní Francesc Alegre.²³ Fou impresa a Barcelona, al taller de l'impressor Pere Miquel, el 24 d'abril de 1494. En l'actualitat s'han conservat dos incunables d'aquesta obra, un és l'exemplar 11-VII-16 de la Biblioteca de Catalunya, en molt bon estat, i altre l'Incunable 515 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona, greument mutilat, que manca de les al·legories realitzades per Francesc Alegre a partir de la traducció del clàssic ovidià.

Efectivament, Francesc Alegre traduí les *Metamorfosis* d'Ovidi, però adjuntà al text unes al·legories tretes del *De genealogia deorum* de Boccaccio. Aquesta obra fou dedicada a la infanta Joana de Catalunya i Aragó —la Boja—. D'antuvi el treball d'Alegre provocà polèmica entre els contemporanis, que l'acusaven de la inutilitat de la traducció, àdhuc adduint que ja existia una versió catalana de l'obra, que no era una versió íntegra i que s'havia servit de l'obra de Boccaccio.²⁴ A l'epíleg de l'obra l'autor es defensa de les acusacions amb un hàbil estratagema literari en què el llibre rebut les acusacions. Així, per al nostre interès, surt mencionada l'obra de Francesc de Pinós, avui perduda, que sembla ser el primer traductor de les *Metamorfosis* al català.

Emperò, tornem de nou a l'obra ovidiana objecte del nostre interès. El manuscrit de París recull cadascuna de les epístoles acompanyades amb la corresponent glossa de la manera que segueix: 1/ De Penèlope a Ulisses, ff. 1r-3v; 2/ De Fil·lis a Demofont, ff. 4r-7v; 3/ De Briseïda a Aquil·les, ff. 7v-11v; 4/ De Fedra a Hipòlit, ff. 11v-16r; 5/ D'Enone a Paris, ff. 16r-20v; 6/ D'Hipsípila a Jàson, ff. 20v-24v;

21. *Sobre manuscrits i biblioteques*, p. 148, nota 184.

22. Lola Badia, «Per la presència d'Ovidi...», p. 86 i nota 49 (1986); p. 54 i nota 49 (1993).

23. Sobre aquest personatge, vegeu el treball de recerca realitzat per Pere Quer i Aiguadé, *Estudi sobre Francesc Alegre. Dues obres inèdites: El sermó d'amor i La passió de Jesucrist*, Universitat Autònoma de Barcelona, 1988. També és interessant l'article de Jaume Turró, «—Officium poetarum est fingere—: Francesc Alegre i la *Faula de Neptuno i Dyana*», a Lola Badia i Albert Soler, *Intel·lectuals i escriptors a la Baixa Edat Mitjana*, Barcelona, 1994, p. 221-241.

24. Sobre aquesta polèmica, l'obra de Lola Badia ja citada, «Per la presència d'Ovidi...», p. 87-91 (1986); p. 56-67 (1993). Aquest article ve acompanyat d'un apèndix amb la transcripció dels ff. 160r-161v de l'incunable de la Biblioteca de Catalunya, que contenen algunes al·legories d'Alegre. La polèmica sobre l'obra d'Alegre també a Josep M. Nadal i Modest Prats, *Història de la Llengua Catalana. 2. El segle XV*, Barcelona, 1996, p. 426-432.

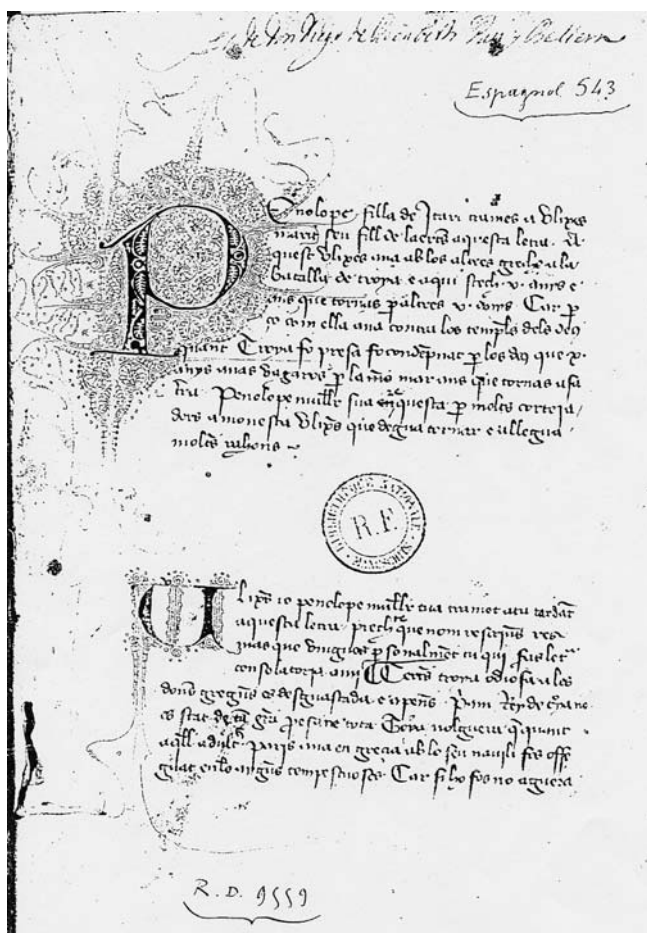
7/ De Dido a Eneas, ff. 24v-29v; 8/ D'Hermíone a Orestes, ff. 30r-33r; 9/ De Deianira a Hèrcules, ff. 33r-38r; 10/ D'Ariadna a Teseu, ff. 38r-42r; 11/ De Cànce a Macareu, ff. 42r-45v; 12/ De Medea a Jàson, ff. 45v-50r; 13/ De Laodamia a Protesilau, ff. 50r-54r; 14/ D'Hipermnestra a Linceu, ff. 54r-57v; 15 [16]/ De Paris a Hèlena, ff. 57v-64r; 16 [17] D'Hèlena a Paris, ff. 64r-69v; 17 [18] De Leandre a Hero, ff. 70r-75r; 18 [19] D'Hero a Leandre, ff. 75r-80v; 19 [20] D'Aconci a Cidipe, ff. 80v-86r; 20 [21] De Cidipe a Aconci, f. 86v.

Com el lector pot notar, manca l'epístola «De Safo a Faó» (núm. 15 de les edicions llatines). És per això que he posat entre claudàtors quadrats el número de l'heroida segons la numeració tradicional.²⁵ Ací entrariem en la qüestió de l'atribució a Ovidi de les vint-i-una cartes, cosa que sembla avui acceptada pels especialistes. No obstant això, la carta de Safo ha estat tradicionalment exclosa, car no apareix en la majoria dels manuscrits llatins, entre els quals hi hauria l'utilitzat per Guillem Nicolau. Tanmateix, sí que apareixen la resta d'heroides discutides, és a dir, les sis últimes o cartes dobles, que hi ha qui ha atribuït a Sabí, amic d'Ovidi.²⁶ La darrera epístola, «De Cidipe a Aconci», està incompleta i només arriba fins al vers 12 (edició Showerman) o 14 (edició Moya) de l'original llatí: «Ella, verge, mils deguera dar favor als anys de mi, verge, los quals jo tem que ella vulla que sien poch a mi, ço és que muyre tost». Potser aquesta interrupció s'hagués degut a una mancança textual de la còpia llatina, però jo més aviat l'atribueixo a la mateixa còpia catalana, que ha restat inacabada per a la posteritat, no sabem per quins motius, amb l'afegit de l'*explicit* solitàriament al foli següent, d'antuvi destinat a continuar l'obra.

Edició de la primera heroida, de Penèlope a Ulisses

Aquesta edició parcial pretén ser un avanç a l'edició del ms. 543 de la Bibliothèque Nationale de París que tinc preparada i, alhora, un complement necessari per a analitzar la qualitat de la traducció realitzada per Guillem Nicolau. Remeto l'autor a les edicions llatines esmentades més amunt en nota per a realitzar un correcte acarament dels dos textos. He optat, com és habitual, per regularitzar l'ús d'*i* i *j* i d'*u* i *v*. La puntuació i l'accentuació han estat modernitzades d'acord amb els criteris ortogràfics actuals. Altrament, la glossa o comentari és en cursiva, per a diferenciar-lo del text de l'heroida. Qualsevol aclariment sobre el text apareixerà en nota.

25. Per al present estudi i posterior edició de la traducció catalana de la primera heroida he utilitzat l'edició amb traducció a l'anglès de Grant Showerman, segona edició revisada per G.P. Goold, Londres, Loeb Classical Library, 1986; i l'edició amb traducció castellana de Francisca Moya del Baño, Madrid, CSIC, 1986.
26. El fet que el de Sulmona fes una relació de les heroides a *Amores* II 18, 19-26, i n'esmenti nou: Penèlope, Fil·lis, Enone, Cànce, Medea, Ariadna, Fedra, Dido i Safo, és a dir, 1, 2, 5, 11, 12, 10, 6, 7 i 15, ha fet pensar que només de les quinze primeres es pot parlar d'*Epistulae Heroidum*. Sobre aquesta qüestió, vegeu la introducció de Francisca Moya a l'edició i traducció castellana de les *Heroides*, citada més amunt, p. XXX-XXXIV. També sobre el mateix tema, encara que aquest autor s'inclina a pensar que Ovidi afegí posteriorment les sis cartes darreres, Ludwig Bieler, *Historia de la literatura romana*, Madrid, 1992 (setena reimpressió), p. 248-249.



Paris, Bibliothèque Nationale, Ms. 543, f. 1r.

[De Penòlope a Ulixes]

Penòlope, filla de Itari, tramès a Ulixes, marit seu, aquesta letra. Aquest Ulixes anà ab los altres grechs a la batalla de Troya e aquí stech .V. anys e més, que tornàs per altres .V. anys, car per ço com ell²⁷ anà contra los temples dels déus quant Troya fo presa, fo condemnat per los déus que .X. anys anàs vagarós per la mar ans que tornàs a sa terra. Penòlope, muller sua, requesta per molts cortejadors, amonestà Ulixes que degua tornar e al·leguà moltes rahons.

27. ella al manuscrit.

Ulixes, jo Penòlope, muller tua, tramet a ta tardant aquesta letra; prech-te que no-m rescrides res, mas que vingues personalment tu, qui seràs letra consolatòria a mi.²⁸

Certes, Troya, odiosa a les dones gregues, és desguastada; e a penes Príam, rey de Troya, no és stat de tan gran proesa ne tota Troya volguera que quant aquell adúlter Paris anà en Grècia ab lo seu navili fos offeguat en les aygües tempestuosas. Car si ho fos no aguera jagut en lo lit freda, desert; ne desemparada de tu me complanyet dels dies qui se'n van lonchs, ne la tela penjable lassara les mans víduas a mi volent enganar, amich de la nit longua.

Jamés no fo que no agués paor que los perills que jo imaginave que tu soferisses fossen pus greus que aquells que tu vertaderament soferies? Car certes, amor és cosa qui complex la persona de anceosa pahor. Jo imaginave que los cruels troyans²⁹ irien contra tu, e tota ora que'm recordave del nom de Hèctor era temerosa. O quant algun recomptave que Antílocus, fill de Nèstor, era stat mort per Èctor, Antílocus era causa de la nostra pahor. O quant algú recomptava que Patroclus, nét de Meneu, era stat mort sots les falses armes, jo plorava pensant que, axí com la falsa de Patroclus no havia aguda victòria, los grechs qui van a engan porian freturar de aquella. O quant algun recomptava que Tricòlomu, fill de Èrcules,³⁰ havia scalfada ab la sua pròpria sanch la lança de Sarpèdon, rey de Lícia,³¹ la mia ància era renovellada per la mort de Tricòlomu. A la fi, quisqui fo mort en les tendes dels grechs, los pits de mi, amant, eren pus frets que lo glaç.

Mas lo déu just ha bé provehüt a la mia casta amor, car Troya és cremada lo meu marit stant sa e sàuul. Los grechs prínceps se'n són tornats, los altars fumen per los sacrificis e la presa de Troya és posada denant los déus de la nostra terre. Les dones porten graciosos dons per los seus marits sàuuls e aquells recompten com los fats dels troyans són stats vençuts per los fats dels grechs. Meravellen-se los vells justs e les donzelles temerosas; la muller scolta diligentment lo marit recomptant les batalles; e alsuns dels grechs, en la taula posada, mostrava les feres batalles e-n pintaven ab un poch de vi tota la ciutat de Troya, e pintaven com decorre per una part un flum qui ha nom Sinois e de la altra part era la terra Sigea, en la qual era l'alt palau del rey Príam, e com de la una part Exil-les tenia les sues tendes e Ulixes de la altra,³² e Hèctor alegra spaordí los cavalls de Axiles aquí tremesos per abeurar.³³

28. *qui seràs letra consolatòria a mi*, afegit del traductor.

29. Entre *amich de la nit longua* i *troyans* hi ha cinc línies al manuscrit delimitades per un claudàtor al marge dret. Al marge esquerre la paraula *de amatoribus*.

30. *fill de Èrcules*, addició del traductor. *Tricòlomu* és Tlepòlem, efectivament, fill d'Hèrcules.

31. «Sanguine Tlepolemus Lyciam tepefecerat hastam.» El traductor afegeix el nom del rei de Lícia, Sarpèdon; segons Homer, aliat dels troians que dirigí l'assalt a la muralla que els grecs havien bastit al voltant de les seves naus i matà Tlepòlem.

32. *e com de la una part Exil-les tenia les sues tendes e Ulixes de la altra*: «illic Aeacides, illic tendebat Ulixes».

33. *aquí tremesos per abeurar* afegit del traductor. «Hic lacer admissos terruit Hector equos», evidentment, fa referència al moment en què Hector, malferit, és lligat al carro d'Aquil-les, esparverant els cavalls, de cap manera *aquí tremesos per abeurar*. Desconec el sentit del mot *alegra* en la traducció d'aquesta frase.

Nèstor vell havia recomptades totes aquestes coses a ton fill Thelèmaco, tramès [per] mi per a serquar tu, e Thelèmaco o recomptà a mi. Encare recomptà a mi com Resus e Dolon eren stats per armes morts, e com la un fo enganat per dormir e l'altre per frau tua o sua. Ulixes, qui ultra manera as oblidats los teus o en altra manera oblida-us los teus as gosat, as de nits trenchades les tendes dels troyans ab engan e as gosat ouçiuire tants hòmens ensepm, ajudant a tu tan solament Diomedes.³⁴ Abans solies ésser discret e membrant de mi! Contínuament tremolar en los meus pits tro que tu stant vençador dien que est anat entre la companya anuga de Resus ab cavalls de gerra.³⁵

Mas a mi que m'aprofite si Troya és enderrochada per los vostres braços e que m'aprofite si allò és ara sol de terra, qui fo palau del rey Príam e mur primerament, si stich tal qual stava durant Troya e a mon marit és absent de mi, remoguda tota fi de retornar? Los murs de Troya enderrocats són en profit dels altres e dampnatge de mi, sola stant, los quals lo vençador, qui aquí habita ab bous catius, ja ha meses lla on Troya fo, sequadores ab falç, e la terra graça per la sanch dels troyans no del tot soterrats; són ferits ab aradons corbes e la erba cobre les cases rohinoses.³⁶ Tu, vençador, est absent, no puch saber qual és la causa de la tua trigua, que no véns, o en qual partida del món tu stàs, dur axí com a ferre.

Quisqui sia aquell que la sua nau stranya gir en aquests ribatges se'n va preguat per mi de tu de moltes coses. Letra escrita de la mia mà és liurada a aquest, la qual do a tu si-t veu en algun loch. Nòs havem tramès a la çitutat de Pflon, qui són terres de l'antich Nèstor, les quals foren de Neleu, pare seu; e de Pílon no havem hoïda de tu fama certa, havem tramès a la ciutat de Sperten, la qual no sab veritat de tu. En quals terres habites o en qual loch tu, pererós, stàs luny de mi? Pus profitosament starian encare a mi los murs de Troya fets per Ffebus —yo, mesquina e leugera de seny, me'n fellonesch per ço de què havia abans desig—, sabria on batalaries e hauria pahor solament de batalles, e la mia querela seria ajustada a moltes altres queeles. Ara no sé de què haja pahor, però jo, folla, he paor de totes coses e lo setgle ampla és en les mies ànçies. Yo penç que tots quants perills ha la mar e tots quants perills ha la terra sien causa de la tua trigua tan longa. Dementre que

34. *Diomedes*, afegit del traductor. Al text llatí, «Totque simul mactare uiros, adiutus ab uno.» No dóna pas el nom, que el traductor identifica amb Diomedes.

35. «*Dictus es Ismariis isse per agmen equis.*» Els cavalls d'Ísmarus, ciutat de Tràcia d'on era rei Resos, aliat dels troians. Segons una versió tardana del mite, si els cavalls de Resos menjaven de les pastures troianes o bevien de l'aigua del riu Escamandre, Troia no seria presa pels grecs. Resos no arribà a Troia fins al desè any de guerra. Ulisses i Diomedes atacaren el campament del traci. occiren Resos i espantaren els seus cavalls. Guillem Nicolau creu necessari deixar constància al text català que són els cavalls de Resus, que cita quan no ho fa el text llatí, afegint que són cavalls de guerra (atenció a la grafia arcaica de *gerra* per —guerra—).

36. «*Diruta sunt aliis, uni mihi Pergama restant, / Incola captiuo quae boue uictor arat. / Iam seges est, ubi Troia fuit, resecandaque falce; / Luxuriat Phrygio sanguine pinguis humus; / Semisepulta uirum curius fetiuntur aratris / Ossa; ruinosas occultit herba docos.*» He tractat d'adaptar la puntuació al sentit del text català, tot i que divergeix del llatí. Altrament, el copista confon *bous* per *bons*, així, en comptes de *bous catius*, el manuscrit diu *bons catius*, que he decidit corregir, car *u* i *n* es confonen en l'escriptura gòtica cursiva i tot fa pensar que es tracta un simple error de còpia.

jo penç folament³⁷ aquestes coses he penç quanta és la luxúria tua, e penç que pots ésser retengut per amor de alguna dona stranya; e per ventura recomptes a aquella que tu ames quant és rústica ta muller, qui no sab alre fer sinó obrar de lana. Yo sia enganada que no vingue ço que jo pens e aquest meu criminós pensament se'n vage en lo vent prim, e tu qui as libertat de retornar no vulles ésser absent de mi.

Ytarus, pare meu, ha manat a mi que-m partescha del lit viduu e maldiu contínuament. Les maldigue e les repte, cové que jo sia tua! Yo, Penòlope, seré muller de tu, Ulixes. Aquell, però, mogut per pietat mia e per les preguàries de mi casta és assueujat e temprà los seus manaments. Los hòmens de Diluxio e de Samii, o d'altre isla de Jaciatos,³⁸ cortejadors qui són companya luxuriosa, corren a mi, que-m volrian per muller, e ells, no trobant qui-ls ho vet, regnen en lo teu palau, e les tues riqueses qui són nostres corades són discipades per ells. E què-t diré de Pisandre e de Pòlipo, e del cruel Medunça, e de les mans enuejoses de Oríniaco? E què-t diré dels altres, los quals, tu absent, nodries e provehies legament ab riqueses gonyades ab la tua sanch? Hirus, pobre, e Menelan, dispensador e carniçer del bestiar menjador, a gran vergonya se acosten al teu dampnatge.

Tres som per comte flachs e sens força: la muller tua; Laertes, vell pare teu; e Talàmaco, infant. Aquell Telàmaco cuydà a mi ésser tolt d'aquests dies per aguayts, dementre que ell contra voluntat de tots volgué anar a la ciutat de Pílon. Jo prech que los déus vullen que, los morts anants per l'orde,³⁹ aquell cahich tancha los meus uulls e los teus. Açò matex preguà lo pastor qui guarda los bous e la mia nodriça vella, e lo terç, qui és leyal, cura de la sutza picha dels porchs. Laertes, axí com aquell inútil per los anys,⁴⁰ no pot tenir lo regne en mig dels enamichs. A Telèmacho vendrà ara fortedat vivent ell, mas entretant devia ésser defesa per ajudes de son pare. No he jo forces ab les quals puxe jo gitar del palau los enamichs. Tu vingues tost, refugi e ajuda als teus! Un fill as; prech que sies tost, que en la sua joventut era instruïdor en les arts de son pare. Guarda Laertes, que ja vuymés tanqués los seus uulls, e sosté ja lo derrer dia de la sua vida. Certes, quant tu partist de mi jo era jova, encare que tu vingues fort tost semblaré a tu vella.

Apèndix. Les glosses de les *Heroides*

Com a apèndix i complement d'aquest treball, edito la totalitat de les glosses, a partir de la segona, que, com a encapçalament de cada carta, trobem al manuscrit de París. Cada glossa va precedida, entre claudàtors quadrats, del títol de cada heroida respectant la forma onomàstica del text. Considero que aquesta és una aportació original de Guillem Nicolau al text, a més de les interpolacions explicatives que hem trobat a la primera heroida, i que són una característica d'aquesta

37. Al costat, *follament*, ratllat.

38. «Zacynthos.»

39. «ut euntibus ordine fatis.»

40. «Sed neque Laertes, ut qui sit inutilis armis.» És possible que l'original de la traducció recollís la forma *les armes*, que per una mala lectura ha esdevingut *los anys*, que, per atzar, concorda amb el sentit del text.

traducció, com en els casos «ajudant a tu tan solament Diomedes» o «tu stant vençador dien que est anat entre la companya anuga de Resus ab cavalls de gerre».

2. [De Fil·lis a Demofont]

Phills fo filla de Ligurgi, rey de Tràcia. Demofont fo fill de Theseu, rey de Athenes, qui quant se'n tornàs de la batalla de Troya, Fil·lis acullí ell benignament en son alberch e en son lit. Puyt Demofon, mogut per amor de la terra natural tornà en sa terra, prometent e jurant a Philis que tornaria dins spay de un mes, mas quant ja fossen passats quatre meses e ell no era tornat tamès-li aquesta letra.

3. [De Briseis a Exil·les]

Briseis, la faula és tal que, com Exil·les anàs a la batalla de Troya, destróví la ciutat de Laerna⁴¹, en la qual pres Briseis. Semblantment Agameneon, com anàs en aquella mateixa batalla destróví Lèsbon, en⁴² la qual pres la filla de Crisis, sacerdot. Crisis féu clam a Ffebus de la presa de sa filla; les preguàries del qual hoïdes, Ffebus en la batalla de Troya vehia los grechs ab alguna pestilència. Saberem-la per Colçes, devinador, lo qual, com no confiant de la anada de Exil·les, manifestà-ho. Vahent Agamenon que convenia a ell retre la filla de Crisis, tolgué a Exil·les Briseis, la qual cosa feta Exil·les denegà ajuda als grechs. Los grechs, veent lo lur poder ésser vençut per la absència de Exil·les, forçaren Agamenon que restituís Briseis, lo qual Exil·les no volch cobrar, per la qual cosa Briseis, irada, tramet a ell aquesta letra.

4. [De Fedra a Ypòlit]

Fedra fo filla de Minos, rey de Cret, e muller de Theseu, rey de Athenes, la qual amà Ypòlit, fillastre seu, fill de Theseu e de Ypòlices, regina de Amotzònia. Mas ell, cast, menyspreuvà ella, la qual, car era menyspreada, li tramet aquesta letra.

5. [D'Oennone a Paris]

Oennone fo filla de Vanti, rey,⁴³ la qual Paris avia amat quant fo pastor. E direm en qual manera Paris fo pastor. Hèccuba, mare sua, quant era prenys somià que parria una falla cremant, los sponedors del qual sompni digueren a ella que parria un fill per lo qual Troya seria cremada; per la qual cosa tement, Príam manà a sa muller que quesque infantàs que ouçies. Mas Hèccuba, quant hac infantat Paris, comenà-lo a pastors a nodrir, qui en la pastoral vida amà Oennone. Puyt s'esdevench que a les noçes de Peleu e de Tetis vingueren tots los déus e les deesses

41. Lirnessos.

42. *lesbone*, amb abreviatura de caràcter general a final de paraula, al manuscrit. M'inclino a pensar que és un error paleogràfic del copista, que reuneix nom i preposició en la mateixa paraula. Altrament, l'autor de la glossa confon l'illa de Crise, propera a Troia, amb Lesbos.

43. Enone era la nimfa del mont Ida, prop de Troia, i filla del riu Cebre.

exceptada Discòrdia, que irada gità un pom entre les deesses, ço és entre Juno, Pal·las e Venus, en lo qual era scrit «lo pom serà dat a la pus bela». E vingueren puy denant Júpiter ab lo pom que jutjàs de la belesa d'elles. Júpiter, no volent guanyar malvolença de alguna de elles, tramès-les a Paris, qui és dit Paris per paritat o agualtat de juhí, car propri nom ere seu Alexandri. Juno promès a ell riqueses e regnes, Minerva —dita Pal·las— saviesa e virtut, Venus la pus bela dona qui fos. E per aquesta jutjà lo pom e anà en Grècia e prengué Helena, la qual cosa quant Oenone ho hoý tramès a ell aquesta letra.

6. [D'Isíphile a Jàson]

Isíphile fo filla de Toant, rey de la isla de Linos⁴⁴, la qual quant Jàson anà al velló d'aur reebé ella en sa casa e en son lit, e stech dos anys ab ella e puy a instància dels companyons anà a la execució de son propòsit, e per ajuda de Medea conqùes lo velló d'aur, e amanave ab si Medea, la qual cosa quant ho hoý Ysíphile tramès a ell aquesta letra.

7. [De Dido a Eneas]

Aprés la destrucció de Troya Eneas, per la divinal disposició anant en Itàlia, vench en Àffrica e per Dido, reyna de Cartagínia, fo benignament reebut, qui puy, per divinal amonestament forçat, partís d'ella, lo qual departiment Dido, soferint maleix, serví a ell aquesta letra.

8. [D'Hermone a Orestes]

Hermone fo filla de Menalau, Orestes fill de Agamanon. E com Agamenon e Menalau fossen en la batalla de Troya, Tindàreu, pare de Climestra, mare d'Orestes, e pare putatiu de Elena, mare de Ermone, e axí are havia [*sic*] de Ermone, que per vellesa no era anat a la batalla de Troya, sposà Hermone a Orestes. Agamenon e Menalau açò no sabents promeseren aquella a Pirro, fill de Exil·les, e quant tornaren de la batalla pagueren a Pirro ço que li havian promès. Hermone, endignada, car amava més Orestes que Pirro, tramet ha Orestes aquesta letra.

9. [De Deianira a Èrcules]

Deianira fo filla de Oeneu, rey de Calidònia, a la qual quant devia pendre marit molts cortejadors vingueren, entre los quals Èrcules e Anchenon⁴⁵ foren pus forts. Oeneu atorguà ella al pus forts de abdosos. Ells luytaren e Èrcules obtench Deianira. E quant Èrcules volch tornar a sa terra vench al fluvi appellat Ilpa⁴⁶, qui per resultat de la neu e de les plujes era molt crescut, e com Èrcules fos ançió com poguera passar ab sa muller, vench a ell Nesus, qui promès a ell qui passaria ella, e ella passà e com volgués fer forçà a Deianira. Èrcules ho hoý e, pres l'arch e la

44. Lemnos.

45. Aquelooos.

46. Evenos.

segeta entuxeuada, oçís ell; e quant moria, sperant venjança de Èrcules, donà a Deianira una camisa entuxeuada ab la sanch sua, dient que quant son marit volria ella offendre per la camisa dada a ella poria ésser reconciliat. Aprés lonch tepms stech que Èrcules subjugà Oecàlia, qui és partida de Frígia, e aquí atrobà Heyeles⁴⁷, filla de Euriçi, rey de Oecàlia, e manà-la-se'n ab si, la qual cosa hoint Deianira tramès a ell aquesta letra.

10. [D'Adriana a Theseu]

Adriana fo filla del rey Minos, rey de Cret, qui tramès Androgeu, fill del déu de Athenes,⁴⁸ hon havia studi. Al qual Androgeu aquells de Athenes, have[n]ts enveja quant los vençia en sciència o en cavellaria, gitaren-lo per una torra. A venjança del qual, Minos vench a la ciutat de Athenes e pres-la. Entretant la muller de Minos jagué ab un toro e d'aquell agué lo Minotaur, e despuys Minos demanà aytal trahüt a aquells de Athenes, que a la fi de tres anys li donassen .IX. hòmens que fossen devorats per lo Minotaur. Los de Athenes gitaren sorts qui hi iria. La certera sort caygué sobre Theseu, fill del rey de Athenes, qui per ajuda de Adriana, oucís lo Minotaur, e puys, en lo ribatge de la isla de Chia, quant se'n tornava, jaquí ella sola, del qual loch tramet a ell aquesta letra.

11. [De Cànaçe a Machareu]

Machareu fo fill de Eolus, rey dels vents, e Cànaçe filla, que vingueren a açò que jagueren ensemps; e Cànaçe, prenys, parí un fill, lo qual, pus que ho sabé, manà que fos donat a cans e a lops e ésser devorat. A la filla sua tramès una spasa per un seu familiar, per la qual se ouçiés, axí com féu. Entenció és de l'octor de rependre hòmens e fembres de amor no leguda, per Cànaçe e Machareu, qui eren germans e-s mesclaren carnalment.

12. [De Medea a Jàson]

Pèlias, avonclo de Jàson, hoý en les respostes dels déus que si encontrava un hom havent la un peu nuu e l'altra calçat, que aquell lo gitaria de son regne. E ell encontrà Jàson aytal, e tement açò envià Jàson a pendre lo velló d'aur, lo qual ell obtengué per ajuda de Medea, la qual puys se'n menà. A la fi se sdevench que com Medea agués tordat lo pare de Jàson de vellesa en joventut, féu apparès que havia malvolença ab son marit e fugí a les filles de Pèlias, que la reeberen. E Medea, prometen que-l farian reviuire, la qual, tement per ells ésser morta, fugí. Entretant Jàson pres per muller Creusa⁴⁹, filla del grant Cresus⁵⁰, la qual cosa vaent Medea, tramès a Jàson aquesta letra.

47. Íole.

48. Andrògeos era fill, però, de Minos i Pasífae.

49. Glauce.

50. Creont.

13. [De Laomedònia a Protheselau]

Protheselau fo rey de la ciutat de Ffílaçe, qui ab los grechs anà a la batalla de Troya. E car Agameneó havia a menyspreu sacrificar a Diana, Diana detenia tots los grechs en la isla de Àulida, axí que no podien haver via de passar en Troya. Los quals com sperassen aquella via, Laomedònia tremès a Protheselau aquesta letra.

14. [D'Ipermestra a Lino]

Dànaus e Egistus foren germans.⁵¹ Dànaus hac .L. filles e Egistus .L. fills. Dànaus hoí en les respostes dels déus que un nebot seu lo ouçiuria e per aquesta rahó forçà Egistus que ajustàs per matrimoni los seus fills a les sues filles, e axí fo fet. Dànaus donà a cascuna filla una spasa ab que ouciés son marit quant dormiria, e axí fo fet exceptada Ipermestra, qui perdonà a son marit Lino, e per ço fo encarçerada per son pare. E quant fo en lo carrer tramès aquesta letra a Lino.

15 [16]. [De Paris a Elena]

Les deesses Juno, Pal·las e Venus, convides a les noçes de Tetis e de Peleu; fo irada la deessa Discòrdia perquè no y fo convidada, e gità en la casa on elles eren un pom d'aur en què havia scrit «sia donat a la pus bela.» Lo qual vaent les deesses cascuna de elles lo volgué haver, e vengueren a Júpiter que jutgàs qual era pus bela e li donàs lo pom, mas Júpiter, no volent encórrer malvolença de aquelles si per la una jutjàs, remès elles a Paris, pastor. E Juno promès a ell regne e riqueses, Pal·las saviesa e virtut, e Venus la pus bela dona del món; a la promissió de la qual Paris consentint, jutgà que ella era la pus bela, donà-li lo pom. Venus amonestà Paris que anàs en Grècia e prengués Elena, en la qual fo reebut, e com no gosàs parlar manifestament ab Elena, tramès-li aquesta letra.

16 [17]. [D'Helena a Paris]

Helena screví a Paris aquesta letra, en la qual entén spaordir e rependre Paris e puy satisfer a ell.

17 [18]. [De Leànder a Heros]

Cestos e Abidos foren ciutats entre los quals havia un bras de mar appellat la mar de El·les. Leànder era de Abidos, Heros era de Cestos, e tota ora que venia Leànder a sa amiga nadava. Ara la mar era torbada, per què tramet a Heros aquesta letra.

18 [19]. [D'Heros a Leànder]

Heros scriu aquesta letra seguint a Leànder. Entençió d'ella és amonestar a Leànder que persever en la amor e que no am altra mes que ella.

51. Dànau i Egipte, fills bessons de Belos.

19 [20]. [D'Aconci a Cidepe]

Aconci fo un jove de la isla de Chia⁵², qui amava Cidepe, mas ell no gosava enquerir. Ella era nobla e sacerdotessa o capellana del temple de Diana. Perquè hac consell de amor scrivi en un pom aquestes paraules: «Jo, Cidepe, jur a tu, Aconci, per les sagrades virtuts de Diana, que jo seré ta companyona e ta muller». E aquell pom gità denant Cidepe, qui fahia oració en lo temple denant l'altar de Diana; e Cidepe que-l trobà, no volent fer matrimoni ab ella, comensà haver febra, e per açò Aconci, haüda avinentesa, tramet-li aquesta letra.

20 [21]. [De Cidepe a Aconci]

Cidepe tramet aquesta letra seguent Aconci, la qual, per temor de Diana, consent als seus prechs e promet que pendrà ell per marit, dient pahor aguí.

52. Ceos.